

Bromma kyrka

Lunds stift



Kulturhistorisk
karaktäristik och bedömning

ANNA LINDQVIST 2020-01-21

Svenska kyrkan 
LUNDS STIFT

Bromma kyrka

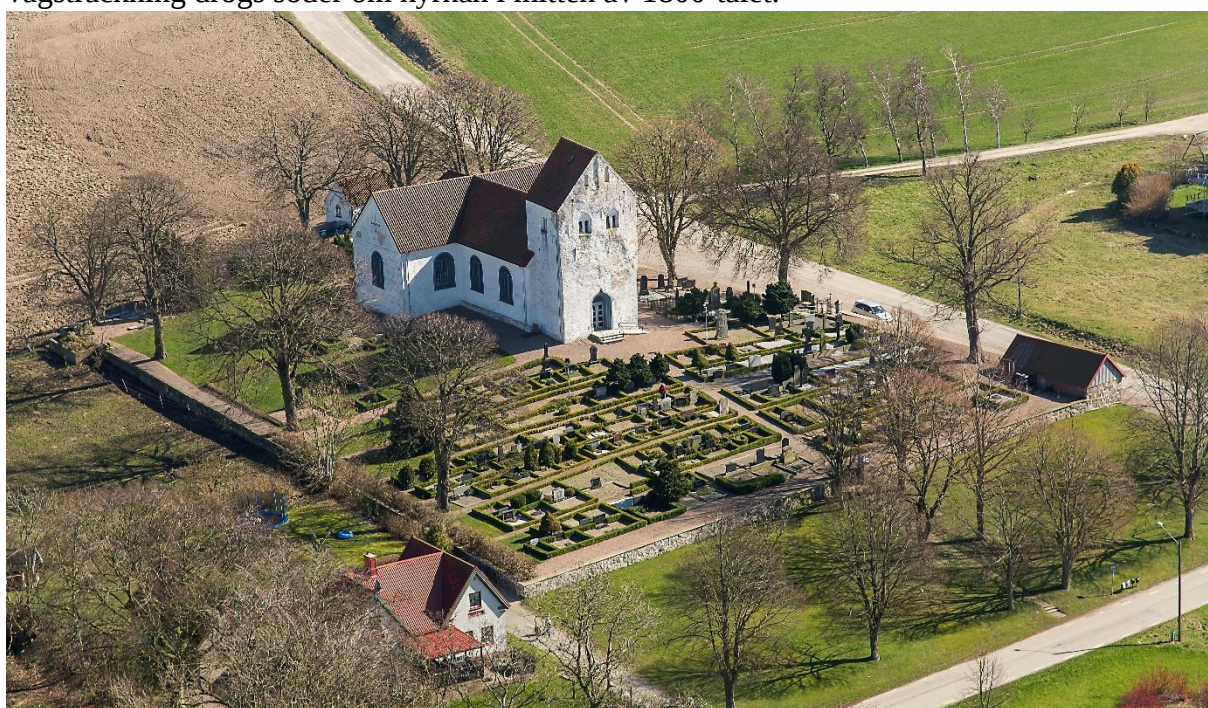
Ystads och Sövestadsbygdens församling, Vemmenhögs, Ljunits, Herrestads och Färs kontrakt, Lunds stift

Bromma 22:1, Bromma socken, Ystads kommun, Skåne län

Beskrivning och historik

Kyrkomiljön

Bromma kyrka är belägen på en höjd i ett kuperat odlingslandskap öster om landsvägen mellan Ystad och Sjöbo. Kyrkan omges idag av ett fåtal gårdar, som ligger kvar i byn efter skiftena. Bromma är en medeltida socken och den äldsta kända namnformen är Bramae. En medeltida huvudgård belägen i Bromma by är känd genom skriftliga källor sedan 1344. Det är ovisst när och varför den upphörde och omvandlades till en eller flera landbogårdar, men det ska enligt de skriftliga källorna skett före 1583. Förutom prästgården bestod byn då enbart av frälsegårdar. På kartor från 1700-talet ligger gårdarna framför allt väster om kyrkan. Byn utvecklades aldrig till ett sockencentrum och socknens första skolbyggnad förlades 1839 till grannbyn Bussjö. Vägen österut mot Bussjö gick tidigare norr om kyrkan, men en ny vägsträckning drogs söder om kyrkan i mitten av 1800-talet.



Flygbild över Bromma kyrka från nordväst med landsvägen mot Bussjö längs kyrkogårdens södra sida. Foto: Pär-Martin Hedberg, 2014.

Kyrkobyggnaden

Bromma kyrka uppfördes med ett murverk av kalksten, så kallad Komstasten, under slutet av 1100-talet eller början av 1200-talet med långhus, lägre och sannolikt smalare kor med absid. Under 1300-talet uppfördes ett torn av marksten i väster. Sannolikt försågs kyrkorummet samtidigt med kryssvalv. Tornet påbyggdes i mitten av 1400-talet, takstolarna av ek har

daterats genom dendrokronologi till tiden runt 1459. Troligen tillkom samtidigt ett kryssvalv i tornets bottenvåning. Ett vapenhus byggdes vid sydportalen under senmedeltiden.

Kyrkoherde Daniel Broome skrev i sin ”Pro memoria” 1730 att ”I Bromma socken och Bussjö by har fordom stådt en herrgård, bebodd af gammal dansk familie och har ännu sitt murade grafställe i kyrkian.” Kyrkan har ett stort antal gravhällar bevarade i kyrkans mittgång, men det är oklart vilken släkt som avses och var i kyrkan deras gravplats skulle varit placerad.

Mellan åren 1851–1852 ombyggdes kyrkan efter ritningar av bygg- och murmästare Magnus Cederholm från Hunneberga. Cederholm (d.1854) var enligt konsthistorikern Bo Grandien, en av de murmästare som Brunius personligen lärt upp i Lund. ”Cederholm ritade själv kyrkor i mästarens efterföljd.” En av Cederholms kyrkor är Svenstorp i Skivarps församling. Carl Georg Brunius (1792–1869) var professor i grekiska vid Lunds universitet och även medeltidsspecialist. Han engagerade sig i ett flertal restaureringar av medeltida byggnader och kom att bli en av tidens främsta förespråkare för en medeltidsromantik. Bromma kyrkas östra del samt vapenhuset i söder revs. Ett nytt östparti med kor och korsarmar i norr och söder uppfördes. En sakristia inrättades i absiden och avskildes mot koret med ett skrank. Kyrkan försågs med ny inredning bestående av bänkar, altare och altarring, vilka målades i en för tiden typisk ekådring. På Cederholms ritning till utvidgning till kyrkan, daterad 1851, är kryssvalvet i tornets bottenvåning markerat. Sannolikt revs det i samband med att orgelläktaren uppfördes. Byggmästare Möller från Ystad avsynade bygget före återinvigningen i oktober 1852. Möller kan troligen avse byggmästare Hans Fredrik Möller, f. 1825 i Svendborg i Danmark. 1856 installerades en ny orgel, byggd av Johan Lambert Larsson, Ystad. På ritningen från 1855 till orgelfasad och orgelläktare har läktarbarriären samma spegelindelning som ytterdörrarna.

I samband med den omfattande ny- och ombyggnaden konstaterades även skador på tornet. 1885 gjorde byggmästare Nils Linderot i Bussjö ritningar till ett nytt torn, liknande det i Stora Köpinge kyrka. Förslaget blev för dyrt och tornet reparerades istället av en byggmästare A Dahlqvist i Tomelilla.

1881 installerades två gjutjärnskaminer och 1883 fick korsarmarna gjutjärnsfönster och några år senare även resten av kyrkan, 1898 försågs absidfönstret med en glasmålning. Samtidigt lades ett nytt golv in, bänkarna byggdes om och 54 nya bänkgavlar införskaffades.

1909 överlämnades ett flertal inventarier till Lunds universitets historiska museum, däribland medeltida skulpturer, en kyrkklocka samt en kyrkkista.

1939 renoverades kyrkan i enlighet med ritningar utförda 1936 av domkyrkoarkitekt Eiler Graebe. Kyrkorummet fick ett nytt golv av tegel, gjutjärnskaminerna togs bort, koret gjordes om med en ny vägg mot sakristian och altaret flyttades åt väster. Predikstolen sänktes och bänkarna byggdes om. Samtlig inredning målades om i en grön marmorering med röda profiler av arkitekten och målarmästaren Ernst Holmqvist, Sövestad. 1948 utvidgades orgelläktaren åt öster.

1998 gjordes en del ombyggnader i sakristian och kalkmålningar togs fram i långhusets kryssvalv av konservator Lars Sandberg.

2017 renoverades taket och bl. a östpartiets plåttak ommålades.

Exteriör



Kyrkan är orienterad i öst-västlig riktning med kor och absid eller koravslutning i öster, korsarmar i norr och söder samt torn i väster. Långhusets västra del är bevarat sedan den första byggnadsetappen på 1100- eller 1200-talet och är uppfört av kalksten med en synlig skråkantad sockel. Tornet, som är senmedeltida, är uppfört av marksten och tegel utan synlig sockel. Korsarmarna och koravslutningen i öster tillkom vid om- och nybyggnationen 1851–1852 och är uppförda av natursten och tegel utan synlig sockel. Fasaderna är spritputsade och avfärgade i vitt och avslutas upptill med en sågtandslist. På korsarmarnas gavelrösten finns en slätputsad blinding i form av ett kors. Kyrkan och tornet har sadeltak täckta med rött enkupigt tegel. Korets och absidens tak är belagda med rödmålad skivtäckt plåt med förskjutna falsar.

Tornet är något smalare än långhuset och den östra delen ”rider” på långhusets västra gavel. Tornet har bevarade medeltida ljudöppningar med brunmålade träluckor och gavelröstena mot väster och öster är försedda med blindingar och ett flertal dekorativt utformade och vitmålade ankarjärn. På södra sidan finns två smala rektangulära muröppningar och på tornets norra sida finns på övre delen ett antal fyrkantiga nischer eller hål i jämna skift med oklar ursprunglig funktion. Deras funktion kan eventuellt ha varit till ställningsbygge i samband med påbyggnaden av tornet.

Fönsteröppningarna, som tillkom 1851–1852 är rundbågiga i tre språng, slätputsade och målade i en grå täckande färg. De utgörs av tvådelade fönster med bred mittpost och luffer

med rundbågiga gjutjärnsfönster från 1880-talet med diagonalspröjs och olikfärgat glas i de övre dekorativt utformade medaljongerna. Solbänkarna är av betong och gråmålade.



Kyrkans huvudingång är via tornet i väster och härstammar från ombyggnaden 1851–1852. Den består av en slätputsad, gråmålad tresprångig portal med pardörrar med gråmålat ramverk och brunmålade speglar med dekorativ utformning samt ett överljusfönster med färgat glas i blyspröjs. En del av en äldre gravhäll fungerar som tröskelsten. En ingång finns också i öster, med en enkeldörr med samma konstruktion och utformning som västportalens dörr. Dörren och det överliggande gjutjärnsfönstret omges av rundbågig nisch och nås via fyra trappsteg av granit.

Interiör

Kyrkans huvudentré är via tornet i väster och tornets bottenvåning utgör vapenhus. Kyrkorummet består av långhus, korsmitt med korsarmar samt en i öster inrättad sakristia.

Vapenhusets golv är sedan 1939 belagt med tegel med två infällda gravhällar. Den norra väggen är putsad och avfärgad i vitt, medan den södra har en mellanvägg av laserad furupanel och därbakom finns trappan till tornets övre våningar. Taket utgörs av ett plant gråmålat brädtak. I väster är entrédörrarnas insida med gråmålat ramverk och omålade speglar av ek. Mot kyrkorummet i öster finns en pardörr från 1851–1852 målad i grön marmorering med glasad överdel med färgat glas i blyspröjs.

Tornets övre våningar nås via en trätrappa längs vapenhuset södra sida. Tornets andra våning har brädgolv och på den norra muren syns spår efter det tidigare kryssvalvet. Mot söder finns en större rundbågig nisch med ett fönster i ytermuren innanför två smala muröppningar. Barbro Sundnér har i sin forskning om Ystadområdets medeltida kyrkor tolkat att ingången till tornets andra våning ursprungligen var direkt utifrån till andra våningen. Sannolikt kan

nischen på södra sidan härstamma från en äldre ingång. En enkel trätrappa går vidare upp till en avsats till ingången till långhusvinden samt till tornets övre våning, klockvåningen. Delar av tornets takkonstruktion är bevarade sedan den uppfördes under senmedeltiden.



Långhuset består av tre travéer med kryssvalv, varav det östra utgörs av korsmitten från 1851–1852 års ombyggnad och de andra från valvslagningen på 1400-talet. Långhusets golv har samma tegelbeläggning som vapenhuset från 1939 samt fem gravhällar i mittgången. Väggarna och kryssvalven är vitputsade. I det mittersta kryssvalvet togs 1998 fragment av kalkmålningar fram. Fönsteröppningarna är, med undantag av de två fönstren i väster, försedda med innanfönster med bågar av vitmålat trä, sannolikt från renoveringen 1939.

Orgelläktaren i väster bärs upp av åttkantiga pelare med dekorativt utformade kapital målade i en grön marmorimitation. Taket består av ett gråmålat bräddtak. I det nordvästra hörnet finns trappan till orgelläktaren. Orgelläktaren upptar den västra travén. Läktarbarriären utgörs av ett enkelt genombrutet räcke med nygotisk utformning i likhet med altarringens utformning. Den medeltida tornbågen är bevarad mellan tornets bottenvåning och långhuset, men döljs delvis av orgelläktaren.

Koret är beläget i korsmitten med samma ytskikt som långhus och korsarmar. I öster finns två mindre rundbågiga dörrar på ömse sidan om altaret, som leder till den i öster belägna sakristian.

Korsarmarna har samma ytskikt som långhus och korsmitt med två gravhällar i vardera mittgången. En kororgel är placerad i södra korsarmens nordvästra del.

Sakristian nås via den norra dörren i den östra väggen, som tillkom 1939 bakom altaret. Den södra leder från sakristian direkt upp till predikstolen. Sakristian har ett golv av brunbetsade bräddor och i öster finns ett litet vindfång till porten i öster. För övrigt är ytskikten lika kyrkans övriga ytor.

Inredning och inventarier



Altaret är utfört i en träkonstruktion, sannolikt i samband med renoveringen 1939.

Altartavlan är tillskriven den flamländska konstnären Bartholomeus Spranger (1546–1611) och skänkt till kyrkan 1939.

Altarringen är halvrund, och ligger ett steg högre än korgolvet, med en genombruten barriär i likhet med orgelläktaren. Den är sannolikt omgjord 1939.

Dopfontens cuppa av kalksten är medeltida, medan kalkstensfoten tillkom 1965.

Predikstolen är placerad i korets sydöstra hörn med uppgång från sakristian. Den tillkom vid ombyggnaden 1851–1852, men sänktes 1939. Den har en åttkantig korg med goticerande utformning med speglar med fyrpass och är målad i en marmorering med förgyllda detaljer och påskrift.

Bänkinredningen är sluten och består av två kvarter i långhuset och två i vardera korsarmen. Bänkkvarterens golv ligger något högre än mittgångarna och består av furubrädor. Bänkluckorna på den södra sidan har en annorlunda spegelindelning än resten av bänkinredningen och kan eventuellt delvis härröra från en äldre bänkinredning.

Orgelverket samt spelbord är tillverkade 1951 av A Magnussons Orgelbyggeri AB, Mölndal. Orgelfasaden härstammar från 1856 och är utförd av orgelbyggare Johan Lambert Larsson i Ystad. Larsson (1818–1877) var son till amatörorgelbyggaren Anders Larsson och tog examen 1840 och övertog därefter faderns verkstad. Han har tillverkat ett stort antal orglar till skånska kyrkor. Orgelfasaden är målad i grått med förgyllda dekorativa partier.

Kyrkan har två *klockor*, storklockan från 1693 är omgjuten 1929 av M & O Ohlssons klockgjuteri i Ystad och lillklockan är enligt inskription på latin ”omgjuten uthi Bromma anno 1693. Claus Laurent göt mig.”

I triumfbågen hänger ett senmedeltida *triumfkrucifix*. Det renoverades och ommålades i samband med kyrkans om- och tillbyggnad 1851–1852.

Bland kyrkans äldre *inventarier* bör nämnas medeltida helgonbilder, en biskopsbild från 1200-talet och en pietà-grupp från 1400-talets förra del, som nu förvaras på Lunds universitets historiska museum. I koret finns även en del av en sannolikt medeltida kolonn av kalksten, vars ursprungliga placering är okänd.

Kyrkogård



Kyrkogården har två ingångar. Den ena är från landsvägen via en plattbelagd gång över en gräsbevuxen yta till kyrkogårdsgrindarna i väster. Från grindarna, som är tillverkade 1897 av svartmålat smide går en bred grusad gång mot västportalen. Ingången på södra sidan tillkom 1867 i samband med att en ny väg drogs mot Bussjö. Kyrkogårdens äldre delar ligger framför allt söder, väster och öster om kyrkan och domineras av grusade gångar och gravplatser med buxbomsomgärdning. Titlar som lantbrukare dominerar på gravvårdarna och visar tydligt att Bromma varit en utpräglad jordbrukssocken. Kyrkogården utvidgades i samband med ombyggnaden 1851–1852 och den norra delen utvidgades 1895. Den sluttar ner mot åkrarna i norr och den nordöstra delen består i stort sett av gräsbevuxta ytor.

Byggnader på kyrkogården

I kyrkogårdens sydvästra hörn ligger en byggnad, som uppfördes som materialhus 1886. Den norra fasaden består av tegel, medan dess södra och västra fasad av tuktad marksten utgör en del av kyrkogårdsmuren. Strax utanför kyrkogårdsmuren i sydöst uppfördes 1934 ett bårhus med vita spritputsade fasader.

Kulturhistorisk karaktärisering av Bromma kyrkoanläggning

Den högt belägna kyrkan med omgivande kyrkogård syns tydligt i det öppna odlingslandskapet. Kyrkogården omges av en stenmur med dekorativt utformade gjutjärns- och smidesgrindar och dess utbredning med grusade gångar och buxbomsomgärdade gravar

med högresta gravvårdar har en tidstypisk 1800-talsutformning, vilket bidrar till kyrkoanläggningens ålderdomliga karaktär.

Bromma kyrka utgör en god representant för de små medeltida kyrkor som om- och tillbyggdes under 1800-talet till följd av bland annat befolkningsökningen och nya liturgiska ideal. Långhusets västra del kvarstår från den första byggnadsetappen och tornets senmedeltida formspråk med bland annat blinderingar och ljudgluggar är bevarat. Exteriören präglas i hög grad av om- och nybyggnaden 1851–1852 med tidstypiska korsarmar och östparti, rundbågiga fönsteröppningar samt portarna i väster och öster. Ett ovanligt inslag är de gråmålade omfattningarna. Kyrkan är även intressant ur ett regionalhistoriskt perspektiv då tillbyggnaden är uppförd efter ritningar av den i Skåne knutna mur- och byggmästaren Magnus Cederholm, som var en av Carl Georg Brunius närmaste män och starkt influerad av hans medeltidsromantiska byggnadsideal, vilket bland annat är tydligt i korpartiet i öster som är utformat som en medeltida absid.

Interiören präglas av tre tidsepoker, medeltiden med bland annat bevarad tornbåge, kryssvalv och de framtagna kalkmålningarna, dopfunten och triumfkrucifixet, 1800-talet med gjutjärnsfönster med färgat glas, predikstol och orgelfasad samt 1930-talet med tidstypiskt tegelgolv samt marmorering i gröna toner. Orgelfasaden har även ett lokallistoriskt värde då den är tillverkad av den i Ystad verksamma orgelbyggaren Johan Lambert Larsson.

Kyrkans elva gravhällar, vilka innan renoveringen 1939 låg i en följd i mittgången, minner om en tid då begravning inne i kyrkan var tillåten. De har även ett stort lokallistoriskt värde då de härstammar från släkter från framför allt Bromma och Bussjö.

Att tänka på vid förvaltningen av kyrkoanläggningen

- I kyrkans västra del samt i tornet är de medeltida murarna bevarade. Tornet har även bevarade medeltida ljudöppningar och delar av den medeltida takstolen, vilket utgör ett värdefullt och intressant forskningsmaterial om kyrkans tidiga uppförande. Det kan även finnas mer medeltida byggnadsmaterial kvar i murar och över valven.
- Kyrkans exteriör utgör en välbevarad representant för de kyrkor som ny- och ombyggdes vid 1800-talets mitt. De från 1800-talet bevarade byggnadsdelarna, som gjutjärnsfönster och portar har stora arkitekturhistoriska värden.
- I kyrkans interiör är det viktigt att värna om de medeltida valven med sina fragmentariska kalkmålningar och det kan finnas ytterligare kalkmålningar under nuvarande putslager.
- Det stora antalet gravhällar som är bevarade i kyrkans golv har ett stort lokallistoriskt värde och det kan vara betydelsefullt att dokumentera text och symboler, som på sikt nöts bort.
- Den äldre kyrkogården har bevarat sin karaktär med en klassisk 1800-talsplanering med murar, buxbomsomgärdning och rakt dragna gångvägar. Byggnaderna på kyrkogården utgör värdefulla inslag och bör underhållas väl med traditionella material.

Skydd m.m.

Kyrkan och kyrkogården är skyddade enligt 4 kap. Kulturmiljölagen.

Bromma kyrkoanläggning är belägen inom fornlämningsområdet *Bromma bytomt*, Bromma 44:1 och är skyddade enligt 2 kap. Kulturmiljölagen.



Foto: Erik Andrén, 1929. Bilden är hämtad från Riksantikvarieämbetets bilddatabas Kulturmiljöbild.

Källor och litteratur

Andersson, Hans, Anglert, Mats, *By, huvudgård och kyrka*. Studier i Ystadsområdets medeltid. 1989.

Dahlberg, M (red.) *Skåne – landskapets kyrkor*. Sockenkyrkorna, kulturarv och bebyggelsehistoria, Riksantikvarieämbetet 2015.

Dahlberg, M. Franzén, K. (red) *Sockenkyrkorna*. Kulturarv och bebyggelsehistoria. Riksantikvarieämbetet 2008.

Grandien, Bo. *Drömmen om medeltiden*. Carl Georg Brunius som byggmästare och idéförmedlare. Nordiska museets handlingar 1974.

Isberg, Henning A. (red), *Ljunits och Herrestads skolor under 100 år*. Ljunits och Herrestads hembygdsförening, 1943.

Isberg, Henning A. *Vår kyrka i Bromma*. 1974.

Isberg, Henning A. Mellan åarna. 1986.

Länsstyrelsen Skåne. Samhällsplanering & kulturmiljö. *Kulturmiljöprogram. Särskilt värdefulla kulturmiljöer i Skåne.*

Sundén, Barbro. *Forskningsdatabas för Medeltida kyrkor i Skåne.* Svensk Nationell Datatjänst.

Underhållsplan för Bromma kyrka, Barup & Edström Arkitektkontor AB, Simrishamn, 2010-11-19.

Lantmäteriet - Historiska kartor

Riksantikvarieämbetet – Fornsök, Kulturmiljöbild, Riksintressen för kulturmiljövården.

Övriga uppgifter

Inventeringsdatum: 2019-02-14

Fältinventering, foto och rapportsammanställning: Anna Lindqvist, byggnadsantikvarie.

Kulturhistorisk karakteristik och rekommendationer: Anna Lindqvist, efter samråd med Ystads och Sövestadsbygdens församling.

Färdigställd: Remissrapport 2019-04-29, reviderad och färdigställd 2020-01-21.

Sammanfattning till BeBR

Stomme: Murverk – Kalksten, marksten, tegel

Fasadmaterial: Puts- spritputs

Fasadkulör: Vit

Takform: Sadeltak, hjälmtak

Taktäckningsmaterial: Tegel-rött enkupigt, Plåt – rödmålad, skivtäckt

Antal våningar: 1

Byggnadsdel: Kor med absid – öster, Korsarmar – norr och söder, Torn-väster